

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

(ગુજરાત કોપીરાઈટ વિભાગ)

અનુક્રમાંક ૯૩૫ કિંમત

ગ્રંથનામ

મુંબઈ ઇલાકાની

તરગાંક

ભૂગોળ

અર્પણ પત્ર.

પ્રિય ત્રિત્ર

નથુરામ પીતાંબરદાસ રાવળ.

મું રાજકોટ.

આપણી ત્રિત્રાઈનું સુચિન્ત રહેલા
મોટે આ લઘુ પુસ્તક આપને પ્રેમ-
ભક્તિ પૂર્વક અર્પણ કરીએ છીએ તે
સ્વિકારશો.

લી'બડી.	}	અગે છીએ આપના નમ્ર
તાં ૨૩ અગષ્ટ		પુરષોત્તમ કહાનજી
સને ૧૯૭૬.		પુરષોત્તમ લલુભાઈ

આશ્રય પત્ર.

આ ચોપડી છપાઈ બહાર પડ્યા અગાઉ નીચે લખેલા
શબ્દોએ મદદ આપવા માટે નક્કો ખરીદ કરી તેથી
અમે ઉપકાર માનીએ છીએ.

પ્રતો	ખરીદ કરનારનાં નામ.	રહેવાસી.
૧૦૦	એરેખાન નથુરામ પીતાંબરદાસ.	મોજીદડ.
૪૦	,, ઠાકરશી નાનજી ગાંધી	ચુડા.
૨૫	,, તલકશી ધારશી ખંધાર	સિયાણી.
૨૦	,, લક્ષ્મીચંદ વનમાળી શાહ	લીંબડી.
૨૦	,, ગણેશજી ત્રીભોવન આચાર્ય	સદર.
૫	,, હીમચંદ લાધાબાઈ ભીલોટા	સદર.
	,, ગુજાબચંદ કરસનજી પારેખ	રંગપુર.
	,, ધનેશ્વર પીતાંબર ઠાકર	લીંબડી.
	,, હરજીવન મોતીચંદ દક્તરી	સદર.
	,, ખીમચંદ ઉકાબાઈ શાહ	સદર.
	ભવાન ચંદ્રભાણુ શેઠ	સદર.
	માણેકચંદ ખોડીદાસ શેઠ	વઢવાણસિટિ.
	ગોકળ ઠાકરશી શાહ	વઢવાણરેશન.
	મર કુલચંદ શાહ	ધ્રાંગધ્રા.
	ગી કાળીદાસ ખંધાર	વઢવાણસિટિ.

મુંબઈહલાકાની ભૂગોળના.

પ્રશ્નોત્તર.

સવાલ—મુંબઈ હલાકાની સીમા બોલો ?

જવાબ—ઉત્તરે બલુચીસ્તાન, તથા ભાવલપુરસંસ્થાન,
પૂર્વે રજપુતસ્તાન, માળવા, મધ્ય પ્રાંતો, હૈદરાબાદ-
નુંરાજ, અને મદ્રાસહલાકો, દક્ષિણે મહીસુરપ્રાં-
ત, અને પશ્ચિમે બલુચીસ્તાન, ને અર્બી સમુદ્રછે.

સ૦—મુંબઈ હલાકાના ભાગ કયાછે ?

જ૦—સિંધ, કચ્છ, ગુજરાત, મહારાષ્ટ્ર, અને કોકણ.
એ પાંચે પ્રાંત કહેવાયછે.

સ૦—કચ્છ બાદ કરતાં એ પ્રાંતના જીલ્લા, એજન્સિ-
ઓ બોલો ?

જ૦—સિંધમાં જીલ્લા—થિકારપુર, હૈદરાબાદ, અને કરાંચી.
એનાં મુખ્યશહેર એજછે.

ગુજરાતમાં જીલ્લા—અમદાવાદ, ખેડા, ભરૂચ, સુર-
ત, પંચમાહાલ. એજન્સિઓ—કાઠિઆવાડ, પાલ-
ણપુર, મહીકાંઠા, રેવાકાંઠા, સુરત એમાંના પંચ-

માહાલનું મુખ્યશહેર-ગોધરા, કાઠિઆવાડનું રાજ-
કોટ, મહીકાંઠાનું ધડર, રેવાકાંઠાનું નાંદોદ, અને
સુરત એજન્સિનું ધરમપુર, ખાકીનાનાં મુખ્યશહેર
તેજ નામનાં છે.

મહારાષ્ટ્રના જીલ્લા-ખાનદેશ, નાશીક, અહમદ-
નગર, પુના, સતારા, સોલાપુર, બેલગામ, કલાદગી,
ધારવાડ, કાનડા. એમાંના ખાનદેશનું ધૂળીઆ,
અને કાનડાનું હોનાવર છે. ખાકીનાનાં મુખ્યશહેર
તેજ છે.

કોકણનાં જીલ્લા-થાણા, કોલાબા, મુંબાઇ બેટ, ર-
ત્નાગીરી. એનાં મુખ્ય શહેર તેજ છે.

સ૦—મુંબઈ ઇલાકામાં દેશીરાજ્યો કયાં કયાં આવેલા છે?

જ૦—સિંધમાં-ખેરપુર, કચ્છમાં-કચ્છ. ગુજરાતમાં-વડો-
દરા, અંબાત, બાવનગર, જ્યુનાગઢ, જામનગર, ધ-
ડર, પાલણપુર, નાંદોદ. તે શીવાય નાનાં નાનાં
ખીજાં ધણાં છે.

મહારાષ્ટ્રમાં-કોલાપુર, અકલકોટ, પેંઠ.

કોકણમાં-જવારા, જંજીરા, સાંવતવાડી.

સ૦—મુંબઈ ઇલાકામાં મોઢી નદીઓ કઈ કઈ છે ?

(૫)

જ૦—સિંધુ, બાદર, બનાસ, સરસ્વતી, સાબરમતી,
મહી, વિશ્વામિત્રિ, ઢાઢર, નર્મદા, તાપી, ગોદાવરી,
ભીમા, કૃષ્ણા.

સ૦—મું ૦ હું માં પર્વતો કયા કયા આવેલાછે ?

જ૦—પણ, ગીરનાર, શેત્રુંજી, આરાસુર, પાવાગઢ, સા-
તપુડો, સહ્યાદ્રી, આણ્ડ.

સ૦—આ હજાકામાં વેપારની સગવડનાં બંદર કયાં ?

જ૦—કરાંચી, માંડવી, દ્વારકાં, પોરબંદર, માંગરોળ, વે-
રાવળ, ભાવનગર, ઘોલરા, ભરૂચ, સુરત, વસાઈ,
મુંબઈ, રાણપુર, વિજયદુર્ગ, ગોવા, કારવાડ, હો-
નાવર, વિગેરેછે. એઓમાં કરાંચી, મુંબઈ, કારવાડ
સૌથી સરસછે.

સ૦—મું ૦ હું ના બેટ બોલો ?

જ૦—બેટ-દીવ, ગોપનાથ, પીરમ, શિયાળ, મુંબઈ, વસાઈ,
ધારાપુરી, કરંજી.

સ૦—મું ૦ હું ના જાત્રાનાં ઠેકાણાં બોલો ?

જ૦—હિંગળાદ, દ્વારકાં, બેટ, ગીરનાર, પ્રભાસ, શેત્રુંજી,
ડાકોર, બૈયરાજી, અંબાજી, શામળાજી, સિદ્ધપુર,
વડતાળ, શુક્રતર્થ, ચાણોદ, કન્યાળી, નાશીકત્રંબક,

પંઠરપુર, તે સિવાય ઉદવાડા એ પારસીની જા-
નાનું ઠેકાણું છે.

સ૦—મુંઃ હિંમાં ની પવિત્ર નદીઓ ખોલો ?

જ૦—સાબરમતી, નર્મદા, તાપી, ગોદાવરી.

સ૦—મુંઃ હિંમાં હવાખાવા બાયક જગ્યાઓ કહી કહી છે.

જ૦—ખાત્રાચડી, ગોપનાથ, ટુંગાર, પુરંધર, ખંડાળા,
મહાબળેશ્વર, મોથરાન, નીલગીરી.

સ૦—મુંઃ હિં ફિરંગીના તથા હબશીના સંસ્થાન ક્યાં
ક્યાં છે ?

જ૦—ફિરંગીના—દીવ, દમણ, ગોવા.

હબશીના—જફરાબાદ, જંજીરા એ ખંડણી આ-
પતા નથી.

સ૦—મુંઃ હિં ના દ્વીપકલ્પ, ભૂશીર, અખાત ખોલો ?

જ૦—દ્વીપકલ્પ—કાઠિઆવાડ ભૂશિર—જગતપોઈંટ, દીવ,
રામસ. અખાત—મચ્છનું, ખંભાતનું.

સ૦—નદીઓ ઉપરના શહેરો ખોલો ?

જ૦—સિંધુ—(હિમાળયમાંથી નીકળે છે.) એનાપર સકર,
બક્કર, હુદ્રાબાદ, ઠકા ને કરાંચી છે.

બાદર (મદાવું ટુંગરમાંથી) જસદણ, કુતીઆણું,

જેતપુર, નવોબંદર, ખનાસ (શીરોઈના ડુંગરમાંથી)
ડીસા, રાંધણપુર.

- સરસ્વતી (શીરોઈના ડુંગરમાંથી) સિદ્ધપુર.
સાખરમતી (મહીકાંકાના પહાડમાંથી) સાદરા, અમ-
દાવાદ.
મહી (માળવાના ડુંગરમાંથી) લુણાવાડા, ખંભાત.
વિશ્વામિત્રી (રેવાકાંકાના ડુંગરમાંથી) વડોદરા.
ઢાઢર (સદર) ટંકારીઆ.
નર્મદા (સાતપુડામાંથી) આણેદ, કન્યાળી,
ભરૂચ.
તાપી (સાતપુડામાંથી) પુરાનપુર, જોધામ,
રાદેર, મુરેત.
જોદાવરી (સહ્યાદ્રીમાંથી) નાશીક.
બીમા (સદર) પંઢરપુર.
કૃષ્ણા (સદર) જમખંડી, કમળાપુર,
સતારા.
પાંજરા (સદર) ધૂળીઆ.
મૂળામૂઢા (સદર) પૂના.
સીના (સદર) અહમદનગર.
શત્રુંજી (ગીરપર્વતમાંથી) ધારી, પાલીતાણા, તળાજ.
સા—કચ્છના અખાતને, રણને, અર્બીસમુદ્રને, ખં-

ભાતના અખાતને અને ખંગાળાના ઉપસાગરને મળનારી નદીઓ યોલો?

જ૦—કચ્છના અખાતને—આજી. રણને—મચ્છુ, ફલકુ, ખાંબણ, ખનાસ, સરસ્વતી. અર્બીસમુદ્રને—સિંધુ, ભાદર, તાપી. ખંભાતના અખાતને—સાબરમતી, મહી, ઢાઢર, કીમ, નર્મદા, શેત્રુંજી, સુખભાદર. ખંગાળાના ઉપસાગરને—ગોદાવરી, કૃષ્ણા.

સ૦—નદીઓનો સંગમ કહો?

જ૦—કાવેરીને—અંબીકા, ખરેરા. સાબરમતીને—વાતક, ભાગાવો, હાથમતી, ખારી, વાતકને મેથો, શેદી, માજીમ, શેદીને—મોહાર, લુણી. નર્મદાને—ઉમરાવતી. તાપીને—પુર્ણા. ભીમાને—સીના, નીરા, મુળામુઠા. કૃષ્ણાને—બીમા, પંચગંગા, તુંગભદ્રા.

સ૦—વખણાયેલી વસ્તુવાળાં શહેર યોલો?

જ૦—હેદ્રાબાદ—સોનેરી ભરત. બુબ્—સોનારપાનો ધાટ, તથા ભરત, કચ્છ, કાઠીઆવાડ—ઘોડા, નવાનગર—કંકુ, ખાંધણી, ખંડુક. પ્રાંત કાઠીઆવાડ—કાંબી. ચોરવાડ, પુના—નાગરવેજના પાત, આલાવાડ—ઝમણાં. બાલ-ધજી. માંગરોળ—સોપારી, ઘાલેરા ધારવાડ—હ.

શીહાર, પુના, નાશીક-ત્રાંબાપીતળના વાસણ.
 અમદાવાદ-રેશમી કાપડ, પાટડી-વડાગરૂં મોઢું.
 પાટણ-પટોળાં, સુડી, માટીના વાસણ. વીજપુર-
 અકીણ. કડી પ્રગણાના-બળદ. પેથાપુર-બાંધણી,
 સાડી, ખંડુક. કપડવંજ-કાચ, સાથુ. આમોદ-દેશી
 ચપ્પુ, સુરત-બરફી. ખંભાત-સુત્રફેણી, અકીકના
 પથરા, આત્રસુંબા-લોઠાની છરી. પેઠ-પાઘડી. રેવા-
 કાંઠા—કાટ. થાણા-અભોટીઆ. ખડાના-પથર.
 ભુરાનપુર-શેત્રાં.

સ૦—ખેવડાં નામ ખોલો?

જ૦—દેવળગામ-નગરહકા. કાઠિઆવાડ-સૌરાષ્ટ્ર. નવા-
 નગર-જામનગર. સોમનાથ-પ્રભાસપાટણ. શેત્રું-
 જો-સિદ્ધાચળ. અમદાવાદ-રાજનગર. સિદ્ધપુર
 પાટણ-અણહિલવાડ પાટણ. વડોદરા-બરોડા. ન-
 મદા-રેવા. સહ્યાદ્રી-પશ્ચિમધાટ. ધરમપુર-રામનગર.
 સદાશીવગઢ-કાર્ણાડ. સિંધુ-અટક અથવા ઇંડસ
 પોરબંદર-સુદામાપુરી.

સ૦—રાજાઓની અટક ખોલો?

જ૦—કચ્છ-રાવ. નવાનગર-જામ, જુનાગઢ, રાંધણપુર,

ખંભાત. સચીણ-નવાખ. પોરબંદર-રાણો. પાલ-
ણપુર—દીવાન. ભાવનગર, હડર, કોલાપુર-મહારાજ.
વડોદરા-ભાયકવાડ.

સ૦—મુંઝંધું વસ્તી, લંબાઈ અને પોહાળાઈ કહ્યા?

જ૦—વસ્તી, ૨,૫૬,૦૦૦૦૦ ની છે તેમાં આશરે
ત્રીજોભાગ દેશી રાજની વસ્તી છે. ઉત્તર, દક્ષિણ
લંબાઈ ૭૮૦ મૈલ. પૂર્વ પશ્ચિમ પોહાળાઈ ૬૦૦
મૈલ છે.

સ૦—મુંઝંધું ની પેદાશ ખેલો?

જ૦—ઘઉં, બાજરી, જુવાર, કઠોળ, કપાસ, શેરડી, ત-
માકુ, અફીણ. ગળી, ગુંદ, વગેરે છે.

સ૦—મુંઝંધું માં સૌથી મોટી નદી, શહેર, બંદર, ખેટ,
પર્વત, દેશી રાજ્ય, જીલ્લો, હાય તે ખેલો.

જ૦—નદી-સિંધુ. શહેર, બંદર, ખેટ-મુંબઈ. પર્વત-
સહ્યાંદ્રી. દેશી રાજ્ય-વડોદરા. જીલ્લો-ખાનદેશ.

સ૦—મુંઝંધુંમાં નિશાળો કેટલાં છે તથા નિશાળીઆ કે-
ટલા બાણે છે.

જ૦—નિશાળો—૪૦૬૦ છે. નિશાળીઆની સંખ્યા
૨૦૮૯૬૪ છે.

૧. સિંધપ્રાંત.

સવાલ—એનું નામ સિંધ કેમ પડ્યું?

જવાબ—એમાં સિંધ નદી આવેલો છે તેથી.

સ૦—એના રહેવાશી તથા બાષા કહો?

જ૦—ત્યાંના રહેવાશી તથા બાષા સિંધી કહેવાય છે.

સ૦—એની નદીઓ તથા પર્વત બોલો?

જ૦—સિંધુનદ એમાં નેહરો ખોદી બીજે ધણે ડેકાણે
પાણી લઈ જાય છે કારણકે એમાં વરસાદ બહુ થો-
ડો વરસે છે. પર્વત-પા.

સ૦—સિંધ પ્રાંતની હદ બોલો?

જ૦—ઉત્તરે બલુચીસ્તાન ને પંજાબ, પૂર્વે જરાલમીરનું
રણ અને રજપૂતસ્થાનનાં દેશી રાજ્યો છે, દક્ષિણે
રણ ને અર્બી સમુદ્ર છે, પશ્ચિમે હાજા મુલેમાનના
પહાડ ને બલુચીસ્તાન છે.

સ૦—સિંધ પ્રાંતના મોટાં શહેર બોલો?

જ૦—હેદ્રાબાદ એ સિંધની રાજધાની ખૈરપુર એ ખૈરપુર
સંસ્થાનની રાજધાની તે સિવાય શીકારપુર, કરાંચી,

† નદી ધણી મોટી હાય ત્યારે તેને નદ કહે છે. આ-
ખા મુંબઈ હજાકામાં આ એકજ નદ છે.

જેકુખાખાદ, સફરે, ખફરે, હાજા, બારખાના, કોત્રી,
ઉમરકોટ, શાખંદરે, નગરપારકરડઠા.

૨. કચ્છપ્રાંત.

સવાલ—એની સીમા બોલો?

જવાબ—ઉત્તરે ને પૂર્વે રણ, દક્ષિણે કચ્છનું અખાત,
પશ્ચિમે અર્બી સમુદ્ર.

સ૦—એની નદીઓ તથા પર્વત બોલો?

જ૦—એમાં જાણવા લાયક નદી નથી; પણ કેટલાક વે-
ટુણાછે તેનું પાણી ઉનાળામાં સૂકાઈ જાયછે.
પર્વત લાખી.

સ૦—કચ્છની રાજધાની તથા શહેરો બોલો?

જ૦—જુજ એ રાજધાની તે સિવાય માંડવી, અંબર,
મુદ્રા, લકપત, જખૌ, તુણા, ડેકચીગઢ, મેલા.

૩. ગૂજરાત પ્રાંત.

સવાલ—એની સીમા બોલો?

જવાબ—ઉત્તરે કચ્છનું રણ ને શીરોઈ પૂર્વે માળવા ખા-

૬ એ રાવના તાખાનું ગામ એખામડળમાં છે.

નદેશ, સાતપુડો પર્વત દક્ષિણે યાણા જીલ્લો તથા
અર્બી સમુદ્ર પશ્ચિમે કચ્છનું અખાત ને અર્બી-
સમુદ્ર છે.

સ૦—એની અસલની તથા હાલની રાજધાની બોલો ?

જ૦—અસલની રાજધાની દ્વારકાં, વલ્લભીપુર, પંચાસર,
પાટણ. ને હાલની રાજધાની અમદાવાદ છે.

સ૦—એના રહેવાશી, બાપા તથા વસ્તી બોલો?

જ૦—રહેવાશી તથા બાપા ગુજરાતી છે. વસ્તી.
૯૫૦૦૦૦૦ છે.

૧. કાઠિઆવાડ એજન્સિ.

સવાલ—એની સિમા કહો ?

જ૦—ઉત્તરે અખાત તથા રણ કચ્છનું, પૂર્વે અમદાવાદ
જીલ્લો તથા અખાતનું અખાત, દક્ષિણે તથા પશ્ચિ-
મે અર્બી સમુદ્ર છે.

સ૦—કાઠિઆવાડ ઇજાકાના પ્રાંત તથા દરેકનું મોટું
શહેર કહો ?

જ૦—૧ ઝાલાવાડ-ધ્રંગધ્રા. ૨ ગોહીજવાડ-ભાવનગર.
૩ હિંડસરવૈઆ-ડાઠા. ૪ બાબરીઆવાડ-ભરૂઆવાદ.
૫ કાઠિઆવાડ-જસદણ. ૬ સોરઠ-જુનાગઢ. ૭ બ-

ડા-પોરબંદર, ૮ હાલાર-નવાનગર, ૯ મચ્છુકાંડી-
મોરબી ૧૦ ઓખામંડળ-દ્વારકાં.

સ૦—એમાં આવેલા ડુંગરો કયા કયા છે.

જ૦—૧ ઓઠીલાનો ડુંગર. ૨વાલાકગીર. ૩ શેત્રુંજી. ૪ગીર.
૫ ગીરનાર. ૬ ખડો. તેમાં ગીરનાર એ સર્વથો
ઉંચો છે.

સ૦—એમાં નદીઓ કહ કહ આવેલીછે?

જ૦—ભાદર, મચ્છુ, શેત્રુંજી, આજી એ મોટી નદીઓ
છે તે સિવાય ફલક, ખાંબણ, ધાતરવડી, માલણ,
સુકભાદર, ઓઝત વગેરેછે.

સ૦—એમાંના બંદર કહી જાઓ!

જ૦—ધોલેરા, ભાવનગર, ઘોઘા, તળાજા, મહુવા, જા-
કરાબાદ, નવુંબંદર દીવ, વેરાવળ, માંગરોળ, નવો-
બંદર. પોરબંદર, દ્વારકાં, સરાયા, જોડીઆ,
વવાણીઆ.

સ૦—બેટ તથા હવા ખાવાની જગાઓ જોલો ?

જ૦—બેટ-બેર, દીવ, પીરમ. હવા ખાવાની જગા-ખા-
લાચડી, ગોપનાથ.

સ૦—તિર્યસ્તાન જોલો ?

૪૦—૧ દ્વારકાં-રણછોડજીનું ધામ ત્યાં વૈશ્ણવલોક જાવા કરવા જાયછે. એ ગાયકવાડના કબજામાં છે. ૨ ગીરનાર. ૩ શેત્રુંજી એ બંનેના ઉપર આવકના તથા વૈજ્ઞાવના દરો છે. ૪ પ્રભાસ. ૫ પ્રાચીતિર્થ ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ દેહ છોડ્યો. ૬ ગઢડા. ૭ મુળી સ્થામીનારાયણનું ધામ છે.

સ૦—એમાં ફિરંગી, હજશી, ના શેહેર તથા ગાયકવાડનો પંચમાહાલ બોલો!

જ૦—ફિરંગી-દીવ. હજસો-જાફરાબાદ. અને અમરેલી, ધારી, દામનગર, કોડીનાર, શીઆનગર એ ગાયકવાડનો પંચમાહાલ છે. તેમજ આખામંડળ પ્રાંત પણ ગાયકવાડને તાબે છે.

સ૦—એના રાજ્યકીય ભાગ તથા તેનાં સ્ટેશન બોલો?

જ૦—ઉચ્ચરમાં વઢવાણ દક્ષિણમાં માણેકવાડા પૂર્વમાં સોનગઢ પશ્ચિમમાં રાજકોટ.

સ૦—એમાંના ચારે વર્ગના તાલુકા તથા તેના ગામ બોલો?

જ૦—વર્ગ ૧જો જુનાગઢ ૮૯૦ જામનગર ૬૩૩ બાવનગર ૫૪૨ ધ્રાંગધ્રા ૧૨૫ એ ચાર રાજ્યોને કુલ અખત્યાર છે.

(વર્ગ ૨ને પાલીતાણા ૧૦૦ લીંબડી ૭૨ રાજકોટ ૬૦ ગોડળ ૧૮૦ વાંકાનેર ૭૬ વઢવાણ ૩૧ મોરબી ૧૨૫ ધ્રોળ ૬૧ જાફરાબાદ ૧૨ એએને દીવાની કામમાં કુલ અખત્યાર છે તથા ફોજદારી કામમાં મરણની શિક્ષા પોલીટિકલ એજન્ટ સાહેબની મંજૂરીથી કરી શકે.

(વર્ગ ૩ને વળા ૪૦ ખાટવા પર સાયત્રા ૩૮ જસદણ ૬૧ પોરબંદર† ૧૦૩ ચુડા ૧૩ લખતર ૪૨ એએને દીવાની કામમાં વીથ હજાર સુધી દાવા ચુકવવાનો તથા ફોજદારી કામમાં ૭ વર્ષ કેદ તથા દશ હજાર દંડ કરે.

(વર્ગ ૪થી મુળી ૧૯ લાડી ૮ વીરપુર ૧૨ બજાણા ૨૬ માળીઆ ૧૦ એ દીવાનીમાં ૧૦૦૦૦ સુધીના દાવા ચુકવે ફોજદારીમાં ૩ વર્ષ કેદ તથા ૫૦૦૦ સુધી દંડ કરે.

સ૦—વખણાએલી વસ્તુવાળાં શહેર બોલો ?

જ૦—લીંબડી-સુડી. ધ્રાંગધ્રાના ને બડાના-પથર. થાન-

† એ અગાઉ પેહેલા વર્ગમાં હતું; પરંતુ કંઈ કારણથી હાલ ત્રીજા વર્ગમાં નાખ્યું છે.

માઠીના વાસણુ. ભાલ-ધર્ગે. સાયના-મુડી, સાવરના
 ઠોતીઆ. શીહાર, મોરબી—તાંબા પીતળના વાસણુ.
 માળીઆ-કેરી. નવાનગર-કંકુ, બાંધણી, બંદુક.
 ગોડળ-ગોળ.

સૌ—પ્રાંતવાર મોટાં ગામ બોલી જાઓ.

૧૩૦—ધ્રાંગધ્રા (ફલકુનદી ઉપર) લીંબડો (ભોગાવા-
 નદીપર) વઢવાણ (ભોગાવાપર) લખતર, થાન,
 સાયલા, મુડા, બજાણા-હળવદ, સીયા, સિયાણી,
 મૂળી (ભોગાવા ઉપર) વાંકાનેર.

૨૪૦—ભાવનગર, પાલીતાણા (શેત્રુંજીપર) વળા, તળાજા
 (શેત્રુંજી) લાડી, શીહાર, કુંડના, મહુવા (માલણ)
 ગઢડા, ખોટાદ, લીમડા, દામનગર, ગારીઆધાર.

૩૬૦—ડાઠા (બગડ) ગણધોળ, ચોક.

૪૫૦—જાફરાબાદ. ડેડાણ, રાજુલા (ધાતરવડી).

૫૬૦—જેતપુર, બગસરા, જસદણ, ચીતળ, બીલખા,
 ચોટીલું, સુદામડું, પાળીઆદ, તે સિવાય ગાયક-
 વાડના તાબાનાં, અમરેલી ધારી (શેત્રુંજીપર.)

૬૭૦—જુનાગઢ, ખાટવા, અમરાપુર, કોડીનાર, વેરાવ-
 ળ, પાટણ, માંગરોળ, ઉના, દોવ, દેલવાડા, ચોરવાડ,

વંથળી, માળીઝા, કુતીઆણું.

૭૫૦—પોરબંદર, નવીબંદર (બાદર) માધવપુર, મિઆણી.

૮૬૦—નવાનગર, ગોડળ, (ગોડલી) રાજકોટ (આજી)

ધોળ-ધ્રાક્ષ-જોડીઆ (ઉડ) આમરણ, ખંભાળીઆ,

કાલાવાડ, કંડોરણું, ખાલાચડી, ધોરાજી, ઉપલેટા,

સરપદડ, સરંધાર, વિરપુર, ખાંજભા, (આજી)

લાલપોર (રામાવતી.)

૯૪૦—મોરબી (મરઘુ) માળીઆ (મરઘુ) વવાણીઆ-ટંકાર.

૧૦૨૦—દ્વારકાં, આરંબડુ, ધોણાકી, મઠી, રૂપેણ, પોશીતર.

૨૦—એનું મુખ્ય શહેર તથા લંબાઈ, પોહાળાઈ, બોલો.

૪૦—મુખ્ય શહેર રાજકોટ એમાં પોલીટિકલ એજન્ટ સા-

હેબ રહે છે પૂર્વ પ્રશ્નિમ લંબાઈ ૨૦૦ મૈલ ને ઉત્તર

દક્ષિણ પોહાળાઈ ૧૦૫ મૈલ છે.

૨. પાલણપુર એજન્સિ.

૨૦—એમાંના સંસ્થાન કહેા ?

૪૦—પાલણપુર, રાંધણપુર, થરાદ, મોરવાડા, દેવદર, સાં-

તલપુર, બાબર, કાંકરેજ વિગેરે ૧૧ છે.

૨૦—નદીઓ બોલો ?

જ૦—ખનાસ, સરસ્વતી, નીમરાખી.

સ૦—એમાં પર્વત કયા કયા આવેલા છે?

જ૦—શિરોઈના પહાડ, અંબાજી, આરાસુર.

સ૦—એનાં મોટાં શહેર બોલો ?

જ૦—પાલણપુર એ રાજધાની એ સિવાય રાંધણપુર,
ડીસા, વારધી થરાદ, મોરવાડા, વાવ, સુધગામ,
દેવર, સાંતલપુર, કાંકરેજ, સમી, મુંજપર.

બીજી જાણવા બાયક હકીકત—પાલણપુર ને કાંકરેજ એ બે સંસ્થાનના રાજા ગાયકવાડને અંડણી આપે છે બાકી જે રજા તે અંડણી આપતા નથી.

૩. મહીકાંઠા એજન્સિ.

સ૦—એનું નામ મહીકાંઠા કેમ પડ્યું ?

જ૦—મહી નદીને કાંઠે આવેલા મુલક તેથી. હાલમાં કોઈ પણ પ્રાંત મહીનદીને કાંઠે નથી.

સ૦—એના પ્રગણાં અને નદીઓ બોલો?

જ૦—પ્રગણા, નાની મારવાડ, રેવર, સાબરકાંઠો, વાત્રકકાંઠો, બાવીશી, કટોસણ. નદીઓ—સાબરમતી, હાથમતી, ખારી, વાત્રક, મિથો, માળુમ.

સ૦—મોટાં ગામ કહો?

જ૦— સાદરા, ઇડર, મોહન, માણસા, પેથાપુર, અ-
હમદનગર. બીજી બાણવા બાયક હકીકત—આરા-
સુરનો પર્વત છે તે ઉપર અંબા બવાનીનું દેરું છે
તથા તેમાંથી આરસપાણી નીકળે છે. બીજું શામ-
બાજીનું તીર્થ સ્થાન છે.

૪. રેવાકાંઠા એજન્સિ.

સ૦—રેવાકાંઠા શાથી નામ પડ્યું?

જ૦—રેવા (નર્મદા) નદીની આસપાસનો મુત્તક તેથી.

સ૦—એનાં સંસ્થાન, નદી, તે પર્વત બોલો!

જ૦—સંસ્થાન—રાજપીપળા, ખારૈઆ, લુણાવાડા, છો-
ટા ઉદેપુર, વાડાશીનોર. સોંથ, નદીઓ—મહી,
નર્મદા, ઠાઠર, વિશ્વામિત્રી તે સિવાય નાની નદીઓ
ધણી છે. પર્વત—રાજપીપળા.

સ૦—મોટાં ગામ કહો.

જ૦—નાંદોદ, ઉદેપુર, ખારૈઆ, લુણાવાડા, સુંથ, વાડા-
શીનોર-દેવગઢ, નાંકોટ, બાદરવા.

૫. સુરત એન્જનિસ.

સ૦—એના સંસ્થાન, નદીઓ, તથા મોટાં શહેર કહી જાઓ.

જ૦—સંસ્થાન—ધરમપુર, વાંસદા, સચીન. નદીઓ—કાવેરી, અંબીકા દમણગંગા, ઐરંગા, મોટાં શહેર—ધરમપુર, વાંસદા, સચીન. જાણવા લાયક હકીકત—વાંસદા પ્રગણામાં દેવકી ઉનાઇનો કુંડછે.

૬. અમદાવાદ જિલ્લો.

સ૦—એના પ્રગણાં તથા નદીઓ બોલો!

જ૦—પ્રગણા—પ્રાંતીજ, વીરમગામ, ઘોળકા, દસકોઈ, ધંધુકા, ઘોધા, સાણંદ. નદીઓ—સાળરમતી, હાથમતી, વાતક, માગ્ધુમ, મેધો, ખારી.

સ૦—એનાં તળાવ બોલો?

જ૦—મુનસર, ગંગાસર, કાંકરીજી, મલેકશાપ્પર ને નળ સરોવર.

સ૦—મોટાં ગામ કહી જાઓ?

જ૦—અમદાવાદ એ રાજધાની એ સિવાય પ્રાંતીજ, વીરમગામ, ઘોળકા, ધંધુકા, ઘોધા, સાણંદ, મોડાસા,

પાટડી,* માંડળ, કોઠ, ગાંગડ, વઉઠા,§ ઘેલરા,
રાણપર,† ખરવાળા, ગાંધ.

૭. ખેડા જિલ્લો.

સ૦—એનાં પ્રગણા ને નદીઓ કહો?

જ૦—પ્રગણા—કપડવંજ, ઠાસરા, નડીઆદ, મેમદાવાદ,
માતર, આણંદ, ખોરસદ. નદીઓ—મહી, વાત્રક,
મેઘો, શેઠી, મોહાર, ખારી.

સ૦—મોટાં ગામ કહો?

જ૦—ખેડા, કપડવંજ, ઠાસરા, નડીયાદ, મેમદાવાદ, મા-
તર, આણંદ, ખોરસદ, આત્રસુંખા, કકનાલ, મહુ-
ધા, ઉત્તરસંડા, ડાકોર,§ ઉમરેઠ, બસુંદ્રા,* વડતાલ,†
નાપાડ.

* એમાં વડાગર માંડું ધાયછે તે આખા મુંબઈ હિલ્લાકા-
માં વખણાયછે.

§ એમાં કારતક સુદ ૧૫ મે મેજો ભરાયછે. તેમજ
ધંધુકા પ્રગણામાં બીમનાથમાં મેજો ભરાયછે.

† એમાં જુનો જીરણ થઈ ગયેલો કિલોછે.

§ ત્યાં રણજોડજીની મુર્તિ ને ગોમતી તળાવછે.

* એમાં ઉના પાણીના કુંડછે.

† વડતાળ એમાં સ્વામીનારાયણનું મુખ્ય ધામ છે.

૮. ભરૂચ જીલ્લો.

સ૦—એનાં પ્રગણાં ને નદીઓ બોલો.

જ૦—પ્રગણાં—જંબુસર, આમોદ, વાગરા, ભરૂચ,
અંકલેશ્વર. નદીઓ—નર્મદા, મહી, ઢાઢર, કીમ.

સ૦—મોટાં ગામ કહો?

જ૦—ભરૂચ, અંકલેશ્વર, વાગરા, આમોદ, જંબુસર,
†શુક્લતિર્થ, હાંસોટ, વિલાયત, કેરવાડા, માતર,
ટેકારીઆ.

૯. સુરત જીલ્લો.

સ૦—એનાં પ્રગણા તથા નદીઓ બોલો?

જ૦—પ્રગણા—પારડી, વલસાડ, ચિકલી, જલાલપોર,
પારડોલો, માંડવી, ચોરાશી, ચોરપાડ. નદીઓ—
તાપી, કીમ, પુર્ણા, અંબીકા, દમણગંગા, મીંદોળા.

સ૦—ટુંગર કયા કયા આવેલા છે ?

જ૦—પારનેરા, અને ટુંગરની ટેકરી છે.

સ૦—મોટાં ગામ બોલો?

† નર્મદાને કાઠે જાત્રાનું ઢેકાણું છે તથા એની પાસે ક-
બીર વડછે.

જા૦—સુરત, પારડી, વલસાડ, ચીકલી, જલાલપોર,
ખારડોલી, માંડવી, ઝોરપાડ, ખગવાડા, કુંતા†
ઉદવાડા, બૌધાન, રાંદેર.

૧૦. પંચમાહાલ જીલ્લો.

સા૦—પંચમાહાલ નામ કેમ પડ્યું?

જા૦—અગાઉ એમાં ગોધરા, હાલોલ, કાલોલ, ઝાલોદ,
દાહોદ એ પાંચ પ્રગણા હતા તે ઉપરથી પરંતુ
હાલમાં ઇંગ્લેન્ડ સરકારે દાહોદ સાથે ઝાલોદ અને
કાલોલ સાથે હાલોલ જોડી દીધાં છે.

સા૦—એ અંગ્રેજ સરકારને હાય થી રીતે આવ્યો?

જા૦—અગાઉ એ સિંધીઆ સરકારને તાબે હતો પરંતુ
તેમની રાજધાની ઘણી દૂર રહેવાથી તેને અદલે
ખીલ્લું પ્રગણું આપી ઇંગ્લેન્ડ સરકારે સન ૧૮૬૬
માં લીધો.

સા૦—એની નદીઓ બોલો ?

જા૦—મહીનદી એ જીલ્લાની પશ્ચિમ હદ પર છે.

સા૦—એમાં પર્વત કયો છે ?

† એમાં કુંતેશ્વર માહાદેવની જાત્રા બરાય છે.

જા૦—પાવાગઢ તે પર માહાકાળીનું દેરું છે.

સ૦—મોટાં શહેર કહો ?

જા૦—ગોધરા X હાલોલ, કાલોલ, દાહોદ, ઝાલોદ, ચાં-
પાનેર, વેળલપુર.

૧૧. ગાયકવાડ સંસ્થાન.

સ૦—એના ભાગ બોલો ?

જા૦—એ રાજ એક જથે નથી. પરંતુ ગૂજરાતમાં વી-
ખરાતું છે. તેના મુખ્ય ભાગ-વડોદરા વાળો,
નૌસારીવાળો, કડી પ્રગણું, કાઠિઆવાડમાં અમરેલી
પંચમાહાલ, ઓખામંડળ. વળી કેટલાક ભાગ સુ-
રત જીલ્લા સાથે જોળાઈને થઈ ગયેલો છે.

સ૦—એના રાજ્યમાં આવેલી નદીઓ બોલો ?

જા૦—સરસ્વતી, વિશ્વામિત્રી, તાપી.

સ૦—મોટાં ગામ કહો ?

જા૦—વડોદરા એ રાજધાની તે સિવાય ડભોઈ, સંખેડા,
છંટોલા, વસો, પેટલાદ, બજેશ્વર, નૌસારી, ગણદેવી,
બજેશ્વર, કડી, પાટણ, સિદ્ધપુર, વડનગર, વિશ-
નગર, મેશાણા, અમરેલી, દોડીનાર. દ્વારકાં.

X એની પાસેના કાંકણપુરમાં ઉના પાણીના કુંડ છે.

૧૨. ખંભાતનું સંસ્થાન.

સ૦—એની નદીઓ તથા શહેર બાજો ?

જ૦—નદી—મહી. શહેર ખંભાત એ રાજધાની એ શી-
વાય સોશ્વના છે.

૪. માહારાષ્ટ્ર.

સ૦—એની હદ બાજો ?

જ૦—ઉત્તરે સાતપુડો પર્વત પૂર્વે નિઝામનો મુલક ને મ-
દ્રાસ ધનિપો દક્ષિણે મહીસૂર પ્રાંત પશ્ચિમે સં-
હ્યાદ્રી પર્વત.

સ૦—નદીઓને પર્વત બાજો ?

જ૦—નદીઓ—તાપી, ગોદાવરી, બીમા, કૃષ્ણા, પંચગં-
ગા, સીતા, નીરા, મૂળામુઠા. પર્વત—સંહ્યાદ્રી,
સાતપુડો, આંદવાડ.

સ૦—એના રહેવાશી તથા બાષા કહેા.

જ૦—રહેવાશી મરેઠા કહેવાયછે અને તેથી બાષા મ-
રાઠી તથા કાનડીછે.

સ૦—મોટાં શહેર બાજો ?

જ૦—ધુળીઆ, નાશીક, અહમદનગર, પુના, સતારા,

સોલાપુર, કલાદગી, ખેલગામ, ધારવાડ, હેનાવર,
 માલેગામ, નંદુરખાર, આગીશગામ, ત્રંબક, પંઢરપુર,
 વિજાપુર, જુનાર, સિનાર, પુરંદર, ખારશી, ગોવા,
 હુબ્લી, કારવાડ, ખાગલકોટ, અકોલે, ખંકાપુર,
 સિંહગઢ, ખંડાળા, કમળાપુર. તે સિવાય દેશી રા-
 જ્યના શહેર નિચે મુજબછે—

ખેડ, અકલકોટ, ભાર, નીખાલકર, મિરજમુધલ, જત,
 જમખંડી વિશાળગઢ, કાગળ, ફલટન, ઔંદ, કોલાપુર.

૫ કોકણ.

સ૦—મોટાં શહેર કહી જાઓ.

જ૦—મુંમઈ, કોલાખા, થાણા, રત્નાગીરી, પતવેલ, ક-
 ધ્યાણ, વીજમદુર્ગ, અલીખાગ, જવાર, જજીરા,
 સાવંતવાડી.

સ૦—એના પર્વત, નદીઓ બોલો?

જ૦—પર્વત સહ્યાદ્રી એમાં જાણવા લાયક નદીઓ નથી.

શહેર વર્ણન.

હુદ્રાખાદ—(૪૧૦૦૦) એ સિંધ પ્રાંતની રાજધાની છે
 એમાં સોનેરી બરતનું કામ સાફ થાય છે અતરે

મીરલોકની કબરો જોવા જોગ છે.

ઠકા—(૧૦૦૦૦) એ ધણુંજ અસહી શહેર છે. અગાઉ તે મોટું હતું પરંતુ હાલમાં પડી બાગ્યું છે. તેથી વેપાર બરાબર ચાલતો નથી.

ઉમરકોટ—અહીંઆ ઈ. સ. ૧૫૪૩ માં હિંદુસ્તાનનો અકબર બાદશાહ હમીદાને પેટો જન્મ્યો હતો.

કરાંચી—(૧૫૦૦૦) મુંબાઇ ઇલાકામાં એ સરસ બંદર છે તેમાં વેપાર ઘણો સારો ચાલે છે.

ભુજ—(૨૩૦૦૦) એ કચ્છની રાજધાની હાલમાં રાવશ્રી પ્રાગમજી બહાદુરનું દુઃખદાયક મૃત્યુ થતાં તેમની ગાદીએ તેમના કુવર શ્રી ખેંગારજી કરીને છે. એમાં બરતનું તથા સોના રૂપાનું કામ બહુ વખાણવા લાયક થાય છે કચ્છના પોલીટીકલ એજન્ટ સાહેબ અહીંઆ રહે છે.

દ્વારકાં—એ ગુજરાતી અગાઉની રાજધાની શ્રીકૃષ્ણસ્થાપી હતી હાલમાં તે જાત્રાનું ડેકાણું છે ને તે ગાયકવાડ સરકારને તાબે છે.

રાજકોટ—એ આજી નદીપર છે. ત્યાં ઈંગ્રેજી કાંપ છે કાઠિઆવાડના પોલીટીકલ એજન્ટસાહેબ અહીં

(૨૬)

રહેછે તેથી આખા કાઠિઆવાડની રાજધાની
કહેવાયછે. એમાં હાઈસ્કૂલ, ટ્રેનીંગકોલેજ, હુ-
નરશાળા વીગેરે છે સિવાય રાજકુમાર કોલેજ
ને તેમાં વિશેષ કરીને કાઠિઆવાડના રાજકુ-
મારો કેળવણી લે છે.

જુનાગઢ—(વસ્તી ૪૦૦૦૦) આ શહેર ધણું જુનું છે
ને તે કાઠિઆવાડમાં પેહેલા વર્ગનું છે. એની
પાસે ગીરનારનો પ્રખ્યાત ડુંગર છે.

ભાવનગર—(૧૦૦૦૦) એ કાઠિઆવાડમાં પેહેલા વર્ગનું
સંસ્થાન છે. તેમજ આખા કાઠિઆવાડમાં ઉ-
પજમાં એ પેહેલે નંબરે છે, ને સારું બંદર છે.

અમદાવાદ—(૧૧૬૦૦૦) એ અહમદશાહે ૬૦૬૦૧૪૧૨
માં વસાવ્યું તે ગુજરાતની રાજધાની છે. એ-
માં પેપાર ઠીક ચાલેછે અહીં જુમામસીદ,
શાહીબાગ, શાહઆલમનો રોજો વીગેરે ધણાં
મકાનો જોવા લાયક છે એમાં હાઈસ્કૂલ, ટ્રે-
નીંગકોલેજ, વગેરે છે.

એડા—(૧૨૦૦૦) વાતક ને શેઠી નદીના સંગમ, ઉપર એજ
જીલ્લાનું મુખ્ય શહેર છે.

અંભાત—મહી નદી ઉપર ધણુંજ જુનું શેહેર છે.

આંપાનેર—એનું અસલ નામ અંપાવતી નગરી હતું તે ધણુંજ નામીયું શેહેર હતું ત્યાંનો કિલ્લો રણીઆમણે છે. અગાઉ તેમાં પતઇ રાવળનું રાજ હતું હાલ તે તૂટી ગયું છે. કેટલાક કહે છે કે મહાકાળીના આપથી ને કેટલાક કહે છે કે મહમદ બેગડાથી આવી સ્થિતિમાં આવી ગયું.

વડોદર—(૧૩૦૦૦૦) તે ગાયકવાડ સરકારની રાજધાની વિશ્વામિત્રી નદી ઉપર છે. ત્યાંના ગાયકવાડ મહારાજ મજાવરાવને કંઈ કારણસર મદ્રાસમાં રાખેલ છે અને તેમની ગાદીએ હાલમાં શિઆશરાવ છે.

બરુચ—(૩૬૦૦૦) એ નર્મદાનદીને કાંઠે એજ જીલ્લાનું મુખ્ય શેહેર છે.

સુરત—(૧૦૭૦૦૦) તાપી નદીને કાંઠે મોટું બંદર છે. અગાઉ તેમાં વેપાર પુષ્કળ ચાલતો અહીં વલંદા તથા ઇંગ્રેજી વેપારની કોઠી નાખી હતી આગ ને રેત થી હાલ ખરાબ સ્થિતિમાં આવી ગયું છે.

મુંબઈ—(૬૪૪૦૦૦) ઇસ ૧૬૯૧ ફિરંગી પાસેથી ઇંગ્રેજીને કબ્જાદારનાં મળ્યું. એ મુંબઈ ઇલાકાની

રાજધાનીને સાંરું બંદર છે. ગવર્નરે સાહુજી અતરે રહે છે. હનસાફ કરવાની સૌથી મોટી કચેરી છે એમાં વેપાર ધણેજ સારો ચાલે છે. ધણી જાતના લોક વસે છે.
 ધુળીઆ—એ પાજરા નદી ઉપર પાનદેશની રાજધાનીનું મોટું શહેર છે.

પુના—(૮૦૦૦૦) મુળામુઠા નદી ઉપર છે અગાઉ તે પે-
 ધાની રાજધાની હતી હાલમાં તે ઇંગ્રેજ સરકારને તામે છે ને મહારાષ્ટ્રની રાજધાની છે. અહીં લશ્કરી છાવણી તથા સંસ્કૃત પાઠશાળા છે.
 નાશીક—(૨૬૦૦૦) ગોદાવરીના મૂળ પાસે છે તે હિંદુ-
 ઓનું જાત્રાનું ડેકાણું છે.

અહમદનગર—(સીના નદી ઉપર) એ અગાઉ મુસલમાન રાજની રાજધાની હતી. ઇતિહાસમાં પ્રખ્યાત ચાં-
 દ બીબી અહીં થઈ ગઈ છે.

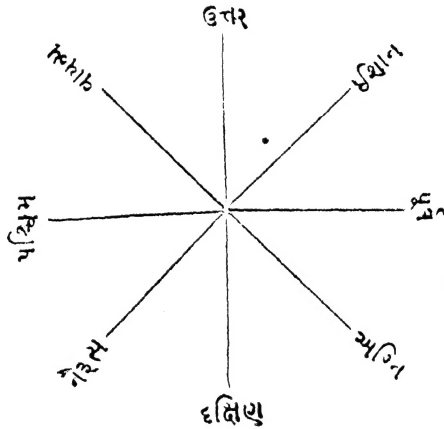
સોનાપુર—એ રેલવેનું મોટું સ્ટેશન છે, બેલગામ, ધાર-
 વાડ, ખારશી વગેરેનું રૂં અહીં આવે છે તેથી રૂંનું
 મોટું મથક થઈ પડ્યું છે. એમાં સાડી ધોતીઆં
 વગેરે કાપડ સાંરું બને છે.

કોનાપુર—એ એક મોટું દેશી રાજ છે ત્યાંના મહારાજ

(૩૨)

નાની વયના હાવાથી હાલમાં તે સ્વસ્થાન પોલિટી-
કલ એજન્ટ સાહેબની દેખરેખ નીચે છે.

નકશાની દિશાનું* કોષ્ટક.

*આ ઉપરથી દિશાની વ્યાખ્યા સાફ સમજાયે.

